

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НЕПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ

Ж.В. Піскова,
кандидат економічних наук

Дніпропетровська державна фінансова академія

Досліджено роль непрямого оподаткування при визначенні співвідношення між видами податків (прямі чи непрямі) у структурі податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів в Україні. Проаналізовано демографічну ситуацію в країні і встановлено її вплив на податкову політику держави. Наведено варіанти розвитку подій щодо можливих зрушень у структурі податкових надходжень в Україні.

Ключові слова: *непрямі податки, податкові надходження, демографічна ситуація, вікова структура населення, споживання, заощадження.*

Исследована роль косвенного налогообложения при определении соотношения между видами налогов (прямые или косвенные) в структуре налоговых поступлений в бюджеты всех уровней в Украине. Проанализирована демографическая ситуация в стране и установлено ее влияние на налоговую политику государства. Приведены варианты развития событий относительно возможных сдвигов в структуре налоговых поступлений в Украине.

Ключевые слова: *косвенные налоги, налоговые поступления, демографическая ситуация, возрастная структура населения, потребление, сбережение.*

The article deals with the role of indirect taxation in the structure of tax revenues to the budgets of Ukraine.

Solving the problem with indirect taxation should lie in the plane of the overall strategy of reforming of taxation and budgeting at all levels.

The aim of the article is to disclose the relationship between the demographic situation in the country and indirect taxes in tax revenues to the consolidated budget of Ukraine in order to effect change in the tax policy of the state in the exercise of public choice in favor of either income tax or consumption tax, the definition of terms and directions for further development of indirect taxes in Ukraine.

The demographic situation in the country and to the all its effects on the tax policy is analyzed. Constructed scale consumption in Ukraine is built calculated values of average propensity to consume and averages of propensity to savings of population are calculated. On this basis tendencies to consumption and savings are identified. The versions of events regarding possible shifts for the structure in tax revenue in Ukraine are showed.

As in Ukraine the proportions between consumption and saving are raised, in a few years, the country may find itself in a state of economic collapse: taxes on taxable income have a permanent downward trend and at the present stage of development there is no reason to change the situation, and consumption taxes will not increase appropriate rate to replace the niche that is formed due to the inability recovery process consumption, because most people do not have savings that could be spending, increasing tax revenues from indirect taxation.

Key words: *indirect taxes, tax revenues, demographic situation, age structure of population, consumption, savings.*

Постановка проблеми. На сьогодні жоден з податків, що стягується в Україні, не викликає стільки дискусій, як податок на додану вартість. Цей податок складає домінуючу частку у загальній сумі податкових надходжень бюджету. Пристрасті навколо нього вирують уже не один рік: з одного боку, не раз порушувалося питання про необхідність його скасування і запровадження податку з обороту чи податку з продажу; з іншого – наводяться аргументи на його захист і збереження у складі податкової системи України. Одним із головних завдань ринкової економіки в Україні є створення ефективної податкової системи, яка б належним чином регулювала економічні процеси в державі.

На жаль, останніми роками в Україні простежуються не завжди економічно обґрунтовані зміни в системі оподаткування, без відповідного прогнозування їхнього впливу на макро- і мікроекономічні показники; до того ж ці зміни не завжди відбувалися у комплексі з іншими фінансовими нововведеннями. Непряме оподаткування в сучасних умовах повинно стимулювати економічний розвиток країни, сприяти створенню умов для залучення інвестицій, розвитку приватного бізнесу, сприяти зниженню податкового тягаря, отриманню сталих доходів до Державного бюджету України, тому що непрямі податки дають змогу регулювати платоспроможний попит як невід’ємну складову ринкової рівноваги. Розв’язання проблем з непрямим оподаткуванням повинно лежати в площині загальної стратегії реформування системи оподаткування та формування бюджетів усіх рівнів. Особливу увагу необхідно приділити питанням формування податкових надходжень від сплати непрямих податків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням підвищення ефективності функціонування податкової системи в Україні взагалі та проблемам

розвитку непрямого оподаткування зокрема присвячені праці таких науковців, як О.В. Адамик, В.П. Вишневський, А.Д. Данилов, Ю.Б. Іванов, В.М. Мельник, А.М. Соколовська та інші. Зазначені автори розглянули теоретичні й прикладні аспекти функціонування податкової системи, реалізації податкової політики. Беручи до уваги значний рівень наукових досліджень вказаних авторів, слід зазначити, що їхня увага спрямована на ґрунтовні методологічні основи існування податкового механізму в цілому. Ми ж зосередимо свою увагу на податковій політиці держави в сфері оподаткування споживання, оцінюючи її з реальними особливостями, зумовленими в Україні.

Мета статті полягає в розкритті взаємозв’язку між демографічною ситуацією в країні та непрямими податками в податкових надходженнях до Зведеного бюджету України з метою запровадження змін у податковій політиці держави при здійсненні суспільного вибору на користь чи то податків на доходи, чи податку на споживання, визначення умов та напрямів подальшого розвитку непрямих податків в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 9 Бюджетного кодексу України, доходи бюджету класифікуються за такими розділами: податкові надходження; неподаткові надходження; доходи від операцій з капіталом; трансферти [1]. У свою чергу, податковими надходженнями визнаються встановлені Податковим кодексом України загальнодержавні податки і збори (обов’язкові платежі) та місцеві податки і збори (обов’язкові платежі) [6].

Аналіз структури доходів Зведеного бюджету України за 2007-2013 рр. свідчить, що найбільшою їхньою складовою є саме податкові надходження (табл. 1).

Податкові надходження за своїми класифікаційними ознаками поділяються на прямі і непрямі. В основу такої класифікації покладено передусім вид об’єкта оподаткування та характер взаємовідносин між платниками податків і державними фіскальними органами.

Частка податкових надходжень у доходах Зведеного бюджету України за 2007-2013 рр.

Найменування показників згідно з бюджетною класифікацією	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Доходи, млн. грн.	219 936,5	297 893,0	272 967,0	314 506,3	398 553,6	445 525,3	442 788,7
Податкові надходження, факт, млн. грн.	161 264,2	227 164,9	208 073,2	234 447,8	334 691,9	360 567,2	353 968,1
% податкових надходжень у загальних доходах	73,32	76,26	76,23	74,55	83,98	80,93	79,95

Зокрема, до прямих відносять податки, що стягуються державою безпосередньо з доходів чи майна платників податків. Їх сума більша для тих членів суспільства, які мають вищі доходи. Натомість непрямими податками обкладаються товари та послуги, які включаються у вигляді надбавки до ціни товару або послуги, тому їхні реальні платники не вступають у безпосередні відносини з фіскальними органами. Реальні платники непрямих податків їх сплачують при придбанні (споживанні) товарів та послуг. А перераховують (сплачують) їх до бюджету держави законодавчо встановлені (формальні) платники. Отже, більшу суму непрямих податків сплачують такі платники, які більше споживають.

У податкових системах усіх країн прямі податки чи податки на доходи доповнюються непрямими податками або податками на споживання. Необхідність використання останніх представники теорії економіки добробуту досліджують з позицій відповідності критерію нейтральності [7]. Яким же повинно бути співвідношення між прямими і непрямими податками при побудові основного фіскального механізму держави?

Відповідь на це питання різні країни отримували поетапно і вирішували відповідну проблему поступово, виходячи зі

стану економіки в той чи інший час та у контексті функцій і завдань держави. Прямі податки розглядалися фінансовою теорією як більш справедлива форма перерозподілу, непрямі ж - як більш непомітні при справлянні та як такі, що здатні забезпечити більші надходження. Однак розшарування населення піднімає питання соціальної справедливості у перерозподільних відносинах. Паралельно поступове зростання грошових доходів громадян дає можливість застосовувати більш справедливі форми оподаткування (прямі податки). Разом з тим, фіскальні потреби вимагають збереження непрямих податків у якості не другорядного, а рівносильного джерела доходів [4].

Не зайво згадати, що з позиції інституціональної теорії суспільний вибір на користь податку на доходи (прямі податки) чи податку на споживання (непрямі податки) залежить не лише від розміру надлишкового податкового тягара, який вони породжують, а й від демографічної ситуації в країні та від вікової структури платників податків.

Відповідно до аналізу динаміки податкових надходжень до доходної частини Зведеного бюджету України, у 2007-2013 рр. непрямі податки виявилися головним джерелом її наповнення (рис. 1).

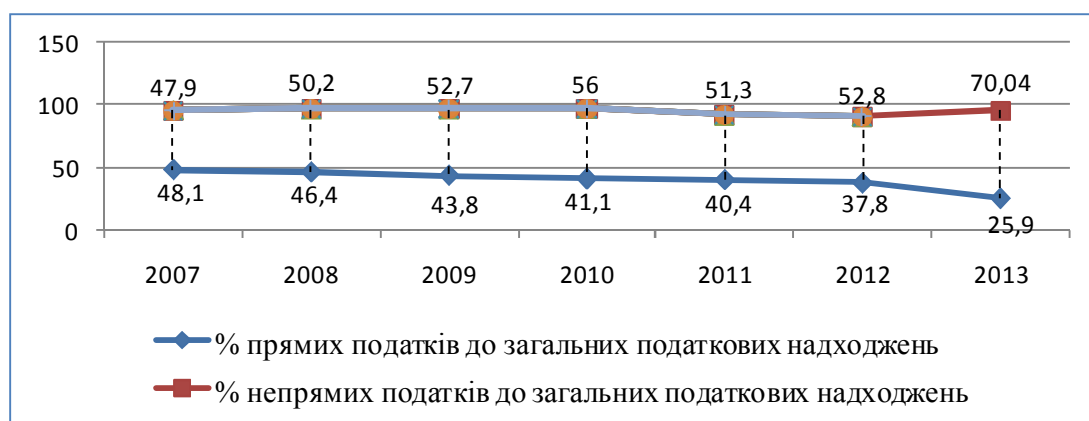

Рис 1. Надходження до Зведеного бюджету України прямих і непрямих податків у 2007-2013 рр.

Джерело: Побудовано автором за даними Державної казначейської служби України [9]

Надходження від прямих податків у загальних податкових надходженнях мають сталу тенденцію до зменшення своєї частки. Так, у 2007 р. їхня частка становила 48,1%, а у 2013 р. вона зменшилася на 22,2% і складала 25,9%. Що ж до непрямих податків, то вони мають обернену тенденцію. Так, у 2007 р. частка непрямих податків складала 49,7% від загальних податкових надходжень, а у 2013 р. їх частка зросла на 22,14% і становила 70,04%.

Отже, за результатами аналізу видно суттєве зростання ролі непрямих податків у податкових надходженнях доходів Зведеного бюджету України.

Як було зазначено вище, для здійснення суспільного вибору на користь чи то податків на доходи (прямі податки), чи податку на споживання (непрямі податки) необхідно брати до уваги

результати аналізу демографічної ситуації в країні та вікової структури платників податків за такими показниками: народжуваність і смертність, чисельність економічно активного та неактивного населення, вікова структура населення.

Нами встановлено, що за звітний період народжуваність в Україні має стійку тенденцію до зростання. Це є позитивний момент для довгострокових стратегій, але для отримання сумлінного платника податків у майбутньому потрібно щонайменше 20 років. Хоча кількість померлих осіб в Україні і зменшується, однак природного приросту населення поки що не простежується. Населення України щороку зменшується і, відповідно, зменшується і кількість платників податків (табл. 2).

Таблиця 2

Інформація щодо демографічної ситуації в Україні за 2007-2013 рр.

Рік	Кількість народжених, тис. осіб	Кількість померлих, тис. осіб	Природний приріст населення, тис. осіб	Міграційний приріст населення, тис. осіб
2007	472,7	762,9	-290,2	16,8
2008	510,6	754,5	-243,9	14,9
2009	512,5	706,7	-194,2	13,4
2010	497,7	698,2	-200,5	16,1
2011	502,6	664,6	-162,0	17,1
2012	520,7	663,1	-142,4	61,8
2013	503,7	662,4	-158,7	31,9

Джерело: Побудовано автором за даними Державної служби статистики України [10]

Аналіз динаміки економічно активного населення, тобто такого, яке більше сплачує прямі податки з отриманого доходу (заробітної плати), і економічно неактивного населення, яке переважно націлене на споживання і, відповідно, на сплату непрямих податків, виявив сталу тенденцію до зменшення чисельності обох категорій населення. Це пояснюється загальним зменшенням населення країни. Якщо проаналізувати співвідношення економічно активного населення до неактивного, то можна стверджувати, що економічно активне населення зменшується меншими темпами, ніж неактивне населення країни.

Вікову структуру платників податків слід розглядати з точки зору загальної кількості постійного населення в державі та осіб, яким виповнилося від 16 до 59 років (працездатне населення) та 60 років і старше (непрацездатне населення), встановити співвідношення працездатного населення до непрацездатного. Тобто, співвідношення тих, хто сплачує і прямі, і непрямі податки (працездатне населення) і тих, хто сплачує лише непрямі податки. В ході проведеного аналізу встановлено, що

та частина працездатного населення, тобто ті платники податків, які отримують оподатковувані доходи і сплачують прямі податки, має стійку тенденцію до зменшення. Це є свідченням зменшення частки прямих податків у доходах Зведеного бюджету України. Непрацездатне ж населення до 2009 р. мало тенденцію до зменшення. Однак у 2010 р. ситуація змінилася. Кількість осіб віком 60 років і старше почала стрімко зростати. Розглядаючи ж довготривалу закономірність співвідношення працездатного населення до непрацездатного, можна зазначити, що воно залишається майже незмінним – у межах 75%:25% (табл. 3).

Ситуація, що склалася, свідчить про те, що при незмінному співвідношенні, починаючи з 2010 р., відбувається зростання кількості платників непрямих податків.

Проведений аналіз демографічної ситуації в країні та вікової структури платників податків довів необхідність обрання податків на споживання чи непрямих податків.

Таблиця 3

Динаміка чисельності працездатного і непрацездатного населення в Україні за 2007-2013 рр.

Рік	Кількість постійного населення всього, тис. осіб	Економічно активне населення, тис. осіб	Економічно неактивне населення, тис. осіб	Співвідношення економічно активного до неактивного населення, %	Чисельність осіб		Співвідношення працездатного до непрацездатного населення, %
					16-59 років, тис. осіб	60 років і старше тис. осіб	
2007	47442,1	22322,3	13312	63:37	29514,6	9961,4	75:25
2008	47100,5	22397,4	12971,1	63:37	29656,3	9779,4	75:25
2009	46749,2	22150,3	12823,0	63:37	29812,1	9528,8	75:25
2010	46465,7	22051,6	12575,5	64:36	29799,8	9447,8	75:25
2011	46192,3	22056,9	12265,5	64:36	29738,5	9382,8	76:24
2012	45963,4	22011,5	12055,3	65:35	29586	9372,4	75:25
2013	45782,6	21980,6	11861,7	65:35	29328,6	9471,4	75:25

Джерело: Побудовано автором за даними Державної служби статистики України [10]

У порівнянні з прямими податками, непрямі податки мають свої переваги:

– є більш нейтральними щодо вибору між поточним і майбутнім споживанням,

тому не перешкоджають заощадженням;

– є найбільш прийнятним видом оподаткування для економічно активного населення;

– дозволяють опосередковано оподатковувати ті види доходів, які «вислизують» від податку на доходи.

У праці з теорії ринкової економіки дослідники Кемпбел Р. Макконнелл та Стенлі Л. Брю розглядали побудову моделі сукупних видатків, де головними компонентами є споживання і заощадження. В цій праці зазначено, що особисті заощадження визначають як «те, що не витрачено», або як «ту частину використовуваного доходу, що не спожита» [3]. Іншими словами, використовуваний дохід розглядається як споживання плюс заощадження.

Дійсно, багато факторів впливає на рівень споживчих видатків. Проте найважливішим чинником є дохід, точніше, використовуваний дохід. Оскільки заощадження є тією частиною використовуваного доходу, що не споживається, то використовуваний дохід є також основним індикатором особистих заощаджень. Скориставшись ідеєю вчених, побудуємо на її основі шкалу споживання (залежність між споживанням і доходом), що відображає співвідношення різних сум, які домогосподарства планують витратити (спожити) за різних рівнів використовуваного доходу за певний період часу. Для побудови цієї шкали в умовах України нам необхідні такі показники: використовуваний дохід і споживання.

Відповідно до Класифікації індивідуального споживання за цілями (далі - КІСЦ), споживання – це процес, при якому товари або послуги використовуються споживачами для задоволення власних потреб та бажань [2]. Споживання вимірюється, виходячи з вартості товарів та послуг, використаних повністю або частково за певний період часу, чи з вартості товарів та послуг, куплених або придбаних будь-яким іншим шляхом для цілей споживання. Отже, об'єктами КІСЦ є

витрати населення на товари та послуги з метою задоволення споживчих потреб.

Відповідно до методичних вказівок, для розрахунку доходів та витрат населення України здійснюється моніторинг соціально-економічного розвитку країни, зокрема, оцінюється рівень життя населення [5]. При їх визначенні застосовується такий понятійний апарат:

– доходи населення - обсяг нарахованих у грошовій та натуральній формі: заробітної плати (включаючи одержану населенням з-за кордону), прибутку та змішаного доходу, одержаних доходів від власності, соціальних допомог та інших поточних трансфертів;

– витрати та заощадження населення включають: витрати на придбання товарів та послуг; сплачені доходи від власності, поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти; нагромадження основного капіталу та матеріальних оборотних коштів, а також приріст фінансових активів у вигляді заощаджень у вкладах, в іноземній валюті тощо.

На наш погляд, розглянута методика має складний розрахунковий механізм і залучення великої кількості статистичних форм. Недоліком є те, що витрати і заощадження населення розглядаються як єдине ціле, не відокремлюючись при цьому один від одного. Однак, в додатку 1 до методики наведено формулу розрахунку заощаджень, якою скористаємося в подальшому.

За даними статистичних щорічників України нами розраховані показники середньої схильності до споживання і середньої схильності до заощадження населення, і досліджено ту частку доходу, яка споживається і заощаджується населенням.

Таблиця 4

Шкала споживання населення за 2004-2011 рр.

млн. грн.

Роки	Доходи	Споживання	Заощадження	Середня схильність до споживання	Середня схильність до заощадження
1	2	3	4=2-3	5=3/2	6=4/2
2004	274241	242607	31634	0,88	0,12
2005	381404	335753	45651	0,88	0,12
2006	472061	427858	44203	0,91	0,09
2007	623289	575510	47779	0,92	0,08
2008	845641	793630	52011	0,94	0,06
2009	894286	813909	80377	0,91	0,09
2010	1101175	939308	161867	0,85	0,15
2011	1251005	1137080	113925	0,91	0,09

Джерело: Побудовано автором за даними Статистичного щорічника України [8]

Як свідчать дані табл. 4, за 2004-2011 рр. в Україні зросла схильність населення до споживання. Проте показник середньої схильності до заощадження зменшується. Виявлена тенденція підтверджує зростання податкових надходжень від непрямих податків. Але невідома межа такого зростання при існуючій в Україні економічній і демографічній ситуації.

Для спрощення здійснення аналітичних розрахунків доцільним є визначення доходів (використовуваного доходу) і витрат населення (споживання) через призму сплачених платниками податків. Вихідні дані для розрахунків можна знайти на офіційному сайті Державної казначейської служби України. Оскільки доходи населення обкладаються податком на доходи фізичних осіб (далі - ПДФО), ставки податку визначені в Податковому кодексі України [6], сума сплаченого ПДФО відображена в податкових надходженнях Зведеного бюджету України, доцільно визначити суму доходу за формулою 1:

$$\text{Використовуваний дохід} = \frac{\text{ПДФО} \times 100\%}{15\%}, \quad (1)$$

де ПДФО – сума податкових надходжень від сплати податку на доходи фізичних осіб у доходах Зведеного бюджету України;

15% - ставка податку.

Аналогічно можна визначити витрати на споживання населення. Оскільки податок на додану вартість (далі - ПДВ) є податком на споживання, загальна сума сплаченого ПДВ відображена в податкових надходженнях Зведеного бюджету України, доцільно визначити суму витрат населення на споживання товарів, робіт, послуг за формулою 2:

$$\text{Споживання} = \frac{\text{ПДФО} \times 120\%}{20\%}, \quad (2)$$

де ПДВ – сума податкових надходжень від сплати податку на додану вартість у доходах бюджету;

20% - ставка податку.

За нашими розрахунками отримано такі результати (табл. 5).

Таблиця 5

Шкала споживання населення за 2007-2013 рр.

млн. грн.

Роки	Доходи (використовуваний дохід)	Споживання	Заощадження	Середня схильність до споживання	Середня схильність до заощадження
1	2	3	4=2-3	5=3/2	6=4/2
2007	197098,4	356191,9	-159093,5	1,81	-0,81
2008	260075,9	540200,9	-280125,0	2,08	-1,08
2009	252083,2	479356,5	-227273,3	1,90	-0,90
2010	289165,8	616511,0	-327345,2	2,13	-1,13
2011	341272,3	759389,8	-418117,5	2,23	-1,23
2012	385856,9	832960,9	-447104,0	2,16	-1,16
2013	46487,87	927456,72	-880968,85	19,95	-0,95

Джерело: Побудовано автором за даними Державної казначейської служби України [9]

Як свідчать дані табл. 5, населення України споживає майже вдвічі більше, ніж отримує доходів (показник середньої схильності до споживання у 2012 р. становив 2,16, а у 2013 р. він зріс майже вдесятеро). Про заощадження населення мова взагалі не йде. Показник середньої схильності до заощадження має за весь звітний період від'ємні значення. Отримані результати, на нашу думку, потребують подальших досліджень та роз'яснень.

Висновок. За умов сучасної демографічної ситуації та чинної структури податкових надходжень до Зведеного бюджету України можна спрогнозувати декілька варіантів розвитку подій:

1) оскільки в Україні порушені пропорції між споживанням і заощадженням, про що свідчать дані табл. 5, через декілька років країна може опинитись у стані економічного колапсу: податки від оподаткованого доходу (прямі податки) мають постійну тенденцію до зменшення і на сучасному етапі розвитку не існує ніяких передумов до зміни ситуації, а податки на

споживання (непрямі податки) не зможуть зростати відповідними темпами, щоб заміщати нішу, яка утвориться через неможливість поживлення процесу споживання, тому що більшість населення не має заощаджень, які можна було б витратити, збільшуючи при цьому податкові надходження від непрямого оподаткування;

2) через те, що населення України старіє, в подальшому податковий тягар щодо наповнення доходної частини бюджету країни здебільшого може лягти на них, людей похилого віку (через процес споживання в межах їх власних доходів). У такому випадку державі необхідно звернути увагу на можливість населення здійснювати заощадження, перебуваючи в економічно активній фазі;

3) процес зростання заощаджень економічно активним населенням відповідно приведе до зростання надходжень від прямих податків до бюджету держави, що позитивно вплине на загальні доходи Зведеного бюджету України.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08 липня 2010 р. № 2456-VI, зі змінами та доповненням / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>
2. Класифікація індивідуального споживання за цілями (КІСЦ) / Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/klasif/kisc.rar>
3. Макконнелл Р. Кемпбелл Аналітична економія. Принципи, проблеми і політика. Ч.1. Макроекономіка / Р. Макконнелл Кемпбелл, Л. Брю Стенлі. – Львів : Просвіта, 1997. – 671 с.
4. Мельник, В.М. Оподаткування : наукове обґрунтування та організація процесу / В. Мельник - К. : Комп'ютерпрес, 2006. – 277 с.
5. Методичні вказівки щодо розрахунку доходів та витрат населення України (затверджені наказом Держкомстату від 07.03.2002 №113 зі змінами 01.03.2006 № 62) / Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/nr/nr_03.pdf
6. Податковий кодекс України : Закон України від 02 грудня 2010 р. № 2755- VI, зі змінами та доповненням / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/>
7. Соколовська, А.М. Основи теорії податків : навчальний посібник / А.М. Соколовська. – К.: Кондор, 2010. – 326 с.
8. Статистичний щорічник України за 2011 рік / Офіційний сайт бібліотеки Одеського Національного економічного університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://library.oseu.edu.ua/docs/StatSchorichnyk %20Ukrainy%20 2011.pdf](http://library.oseu.edu.ua/docs/StatSchorichnyk%20Ukrainy%202011.pdf)

9. Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua>.
- 10 Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.org/uk>.

REFERENCES

1. Byudzhethnyy kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 08 lypnya 2010 r. № 2456-VI, zi zminamy ta dopovnenniam / Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua>
2. Klasyfikatsiya individualnoho spozhyvannya za tsilyamy (KISTS) / Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/klasif/kisc.rar>
3. , *Makkonnell, R. Kempbell* Analitychna ekonomiya. Pryntsypy, problemy i polityka. Ch.1. Makroekonomika / R. Makkonnell Kempbell, L. Bryu Stenli. – Lviv : Prosvita, 1997. – 671 s.
4. *Melnyk, V.M.* Opodatkovannya: naukovе obgruntuvannya ta orhanizatsiya protsesu / V. Melnyk. - K. : Kompyuterpres. – 2006. – 277 s.
5. Metodychni vkazivky shchodo rozrakhunku dokhodiv ta vytrat naseleण्या Ukrainy (zatverdzeni nakazom Derzhkomstatu vid 07.03.2002 №113 zi zminamy 01.03.2006 № 62) / Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/nr/nr_03.pdf
6. Podatkovyy kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 02 hrudnya 2010 r. № 2755- VI, zi zminamy ta dopovnenniam / Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/>
7. *Sokolovska, A.M.* Osnovy teorii podatkov : navchalnyy posibnyk / A.M. Sokolovska. – K.: Kondor, 2010. – 326 s.
8. Statystychnyy shchorichnyk Ukrainy za 2011 rik / Ofitsiynyy sayt biblioteky Odeskoho Natsionalnoho ekonomichnoho universytetu [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : [http://library.oseu.edu.ua/docs/StatSchorichnyk %20Ukrainy%202011.pdf](http://library.oseu.edu.ua/docs/StatSchorichnyk%20Ukrainy%202011.pdf)
9. Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi kaznacheyskoyi sluzhby Ukrainy [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu : <http://www.treasury.gov.ua>
- 10 Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu : <http://ukrstat.org/uk>

Стаття надійшла до редакції 9.10.2014